

LBRIS

We know
books

Diana Vultur

**Simbolismul inimii în Shivaismul
Kashmirian**

Doctrina recunoașterii instantanee
a naturii divine ca act soteriologic

paideia

București, 2025

Cuprins

Cuvânt înainte.....	7
Introducere.....	15
Partea întâi: CONTEXTUL ISTORIC ȘI SOCIAL.....	35
1.1 Primele reperi istorice	35
1.2 Continuitatea filosofico-socială. Unitatea dintre stat și religie. Expansiunea.....	49
1.3 Revoluția de viziune. Incluziunea socială și viziunea spirituală.....	62
1.4 Tantra – apariție, dezvoltare, particularități.....	66
1.5 Momentul istoric al Subcontinentului indian – coexistența cu brahmanismul.....	69
1.6 Școlile Shaiva, comuniuni doctrinare și diferențele semnificative.....	73
Partea a 2-a: DOCTRINA.....	83
2.1 Cadrul filosofic fundamental al sistemului Shaiva Tantra. Viziunea cosmologică.....	83
2.2 Teoria emanației universale.....	88
2.3 Relația fundamentală Shiva-Shakti.....	99
2.4 Reflectarea (vimarsha) în relație cu recunoașterea (pratyabhijna).....	101
2.5 Esența naturii divine. Descrierea transcendenței.....	104

2.6 Cele cinci acțiuni ale divinității și cele cinci energii esențiale ale lui Shiva.....	109
2.7 Upaya – căile spre eliberare.....	119
Partea a 3-a: REVELAȚIA	
PRATYABHIJNA, DOCTRINA RECUNOAȘTERII	
INSTANTANEE A NATURII DIVINE.....	149
3.1 Maheshvara /Shiva și cele cinci acțiuni (acte de voință) fundamentale.....	149
3.2 Shiva – Suprema Conștiință ce acordă Grația. Nivelele de intensitate ale grației Shaktipata și stările de conștiință.....	152
3.3 Revelația și expansiunea conștiinței. Centrarea în Inimă.....	154
3.4 <i>Pratyabhijnahridayam</i> – recunoașterea naturii divine prin energia cea tainică a Inimii Spirituale.....	158
3.5 Doctrina Inimii spirituale așa cum apare aceasta reflectată în tradiția Creștinismului timpuriu și în doctrina Shivaismului din Cașmir. Similaritatea de viziune și de metodologie a abordării practicilor spirituale.....	165
Anexa A.....	205
Textul tratatului <i>Ishvarapratyabhijnavivriti</i> de Utpaladeva.....	205
Anexa B.....	229
Glosar.....	229
Lista abrevierilor.....	237
Bibliografie.....	241

Partea întâi

CONTEXTUL ISTORIC ȘI SOCIAL

1.1 Primele repere istorice

Istoria acestui curent filosofic este puternic îngemănată cu tradiția tantrică în general. Iată deci că ne aflăm aici, în cadrul acestei lucrări, studiind un curent filosofic aflat încă fie în sfera misteriosului, fie în sfera necunoscutului, care poate fi circumscris la rândul lui unei alte sfere filosofice –, deoarece tantra este mult mai mult decât un simplu curent, extinderea ei doctrinară și chiar geografică fiind impresionantă – care, deși studiată mai aprofundat decât Shivaismul Cașmirian, este departe de a fi pe deplin dezvăluită.

În prezent putem spune că termenul tantra este relativ bine cunoscut cel puțin în sfera specialiștilor. Acest cuvânt sanskrit are multe sensuri, cele directe de „teorie”, „doctrină” fiind cele mai vehiculate în cercurile academice¹⁹, până la cel simplu de

---

¹⁹ Aici posibilitățile de consultare sunt foarte extinse, pornind de la Mircea Eliade și continuând cu S.D. Dasgupta. Mai recent însă Andre Padoux și Christopher Wallis oferă perspective interpretative interesante.

„carte”²⁰, în general putând fi vorba de orice carte, totuși sensul fiind în mod special atribuit unei lucrări direct inspirate fie de către Shiva însuși ca ipostază supremă a divinității, fie de către Shakti – contrapartea feminină a acestuia.²¹ Totuși exegeza recentă²² remarcă faptul că termenii „hinduism” și „tantrism” nu au apărut în discursul filosofic indian decât târziu, după invazia musulmană – secolele XIV-XV – sau după cucerirea britanică – sec. XIX – ele desemnând o realitate indiană văzută din exterior, fie de către cuceritorii musulmani sau de către călătorii arabi (Al-Biruni)²³, fie de către cuceritorii britanici.²⁴ Desigur termenii de Tantra sau Tantrika²⁵ apar și sunt frecvent utilizate în textele filosofice ale vremii, totuși definirea curentului filosofic ca fiind „tantrism” trebuie văzută din perspectiva unei descrieri și a unei viziuni exterioare mentalității indiene.

Revenind însă la sensul primar filosofic al cuvântului Tantra, acela de text direct revelat de o manifestare a divinității supreme (fie ea Shiva, aspectul masculin, transcendent sau Shakti, aspectul feminin, imanent) putem spune că el delimitează un număr foarte mare de texte filosofice care au fost identificate mai

---

²⁰ Christopher Wallis, *Tantra iluminată*, Ed. Herald, 2019, p 32.

²¹ *Ibidem*, pp. 32-33.

²² Andre Padoux, *Tantra, tradiția hinduistă*, Ed. Herald, 2010, pp. 20-21.

²³ Gavin Flood, *Establishing the Boundaries*, Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 2003, pp. 1-19.

²⁴ Andre Padoux arată astfel că prima mențiune occidentală despre corpusul Tantra-elor apare în vol. 5 din *Asiatic Researches*, publicat în 1798 în Calcutta. Primele astfel de texte studiate de către un occidental vor fi descrise de Horace H. Wilson în *Sketch of the Religious Sects of the Hindus*, care a apărut în 1832 în vol. 17 al seriei menționate mai sus. Vezi Andre Padoux, *Tantra, tradiția hinduistă*, Ed. Herald, 2010 p. 21.

²⁵ Tantrika skr – practicant sau adept al Tantra-ei.

întâi în secolele V-VI d. Hr. și au cunoscut o dezvoltare continuă până în secolul X-XI, perioadă care poate fi considerată apogeul din punctul de vedere al creației filosofice și literare îndeosebi în ceea ce privește Shivaismul Cașmirian, fiind atribuite acestei perioade sute de texte principale și mii de texte secundare.²⁶ Mai precis, sensul cuvântului Tantra poate fi desemnat și prin „sistem sau doctrină spirituală exprimată sau descrisă într-un text”.²⁷

Contextul istoric al perioadei ce definește începuturile, expansiunea și perioada de apogeu a Shivaismului poate fi definit de o întărire a practicilor brahmanice și chiar de o expansiune a acestora²⁸, regii timpului instituind legi prin care brahmanii care se stabileau într-o regiune a domeniului lor primeau facilități fiscale și erau chiar împroprietăriți cu terenuri²⁹, asigurându-se astfel o expansiune a sistemului castelor.³⁰ Ceea ce subliniază însă și Sanderson este faptul că, deși regii au continuat să susțină casta brahmanilor, totuși înclinațiile lor religioase personale au luat gradat forme care tindeau mai mult spre Buddhism sau Jainism sau, în multe situații, se focalizau pe o singură zeitate

---

²⁶ Vezi și Christopher Wallis, *Tantra iluminată*, Ed. Herald, 2019, pp. 32-33.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Alexis Sanderson, *Genesis and Development of Tantrism*, Institute of Oriental Culture, University of Tokyo, 2009, *The Śaiva Age – The Rise and Dominance of Śaivism during the Early Medieval Period*, pp. 41-44.

²⁹ Sanderson oferă câteva citate semnificative cu privire la datoria unui rege de a oferi pământ și scutiri de taxe brahmanilor învățați: Vaidikabrahmins(vipra ṅ., s'rotriya ṅ.)see,e.g.,Ya ṅn'avalakyasnr. ṅi.1.315-320;1.323: na ṅah. parataro dharmo nr.pa ṅ.a ṅm. yad ran.a ṅjītam | viprebhyo d'īyate dravyam.... „Nu există o mai mare obligație religioasă pentru regi decât aceea de a oferi bogăția pe care o dobândesc prin războaie învățaților brahmani Vaidika...”

³⁰ *Ibidem*, pp. 9-10.

cum ar fi Shiva, Vishnu, zeul Soarelui (Surya-Aditya) sau zeița (Bhagavati) care au devenit în fapt zeitățile inițiatoare ale unor noi curente religioase. Acest fapt se regăsește în diferitele inscripții ale vremii în care apar, pe lângă titlurile regale, formule speciale prin care regele se declară a fi devotat unei anumite zeități. Ceea ce se poate remarca din punct de vedere istoric și filosofic este că devoțiunea către Shiva, văzut ca zeitate supremă, devine gradat dominantă. În această perioadă epitetul „paramaheshvarah” (devotat în întregime lui Shiva) este întâlnit frecvent în inscripțiile prin care conducătorii vremii își subliniau aderența religioasă sau credința.³¹

Un aspect foarte important cu privire la expansiunea atinsă de Shivaism și care este pentru prima dată demonstrat din punct de vedere academic de profesorul Alexis Sanderson, este faptul că extinderea teritorială a acestui sistem este mult mai mare decât s-ar fi putut crede inițial. Sanderson arată că, începând cu secolul VI d. Hr, aceste inscripții atestând devoțiunea față de Shiva se regăsesc pe întregul subcontinent indian, pornind din zona Cașmirului, în regatul Khmer, în regatele Cham ale Indo-Chinei

---

³¹ *Ibidem*, p. 11. „The royal epithet *paramama hes varah*. first appears in the epigraphical record in the fourth century in Andhra, in an inscription of the Śālan kāyana Mahārāja Devavarman of Venḡṭpura (EI 9:7, II.1-7), probably the earliest of the Śālan kāyanas in our records since this inscription alone is in Prakrit: *sir ivijayaven ḡṭpura bhagavato citharathasa minpa da mujha tassa bappabha.t.ta rakapa dabhattasya parama- ma hessarassa sa lan ka yanassa asamedhaya jino mahara jasir ivijayadevavammaṣṣa vayan.ena...* ‘From victorious Venḡṭpura: by the command of the Śālan kāyana, who has performed the Asvamedha sacrifice, the venerable Mahārāja Vijayadeva-varman, favoured by [his *kuladevata*], the Śiva] Citrarathasva min, loyal to [his] venerable father, entirely devoted to Śiva...’ It is mostly found in inscriptions but occasionally appears on coinage.”

precum și în Java și Bali.³² Mai mult decât atât chiar, Shivaismul a fost în fapt religia care a dominat și a influențat alte tradiții religioase contemporane. Sanderson subliniază modul în care Buddhismul a fost profund influențat de Shivaism. Unul dintre cele mai pertinente argumente exprimate de Sanderson este suprapunerea ritualică dintre Buddhismul Mahayana în special și tradiția inițiativă Shaiva. Oferirea inițierii prin realizarea unei ceremonii în fața unei Mandala în care zeitățile au fost invocate, precum și sistemul de adorare bazat pe identificarea practicantului cu zeitatea este specific Shivaismului Cașmirian și a fost ulterior adoptat de Buddhism și prezentat nu numai ca o formă eficientă de atingere a stării de buddha, ci și, exact așa cum este prezentată în cadrul doctrinei Shivaite, ca o formă eficientă de atingere a puterilor supranaturale (siddhi), de evitare a pericolelor (shantih), controlul fenomenelor naturale etc.³³

În timpul perioadei medievale timpurii Shivaismul sau Shaivismul a reprezentat cel mai de succes sistem religios al subcontinentului indian, bucurându-se de o largă susținere din partea regilor vremii.³⁴ Fără îndoială că au existat multiple motive pentru această proeminență, unele dintre ele deductibile, altele

---

³² Alexis Sanderson, *Genesis and Development of Tantrism*, Institute of Oriental Culture, University of Tokyo, 2009, *The Śaiva Age – The Rise and Dominance of Śaivism during the Early Medieval Period*, pp. 11-12. De asemenea, p. 84: „Much the same phenomenon can be seen in Southeast Asia among the Khmers, the Chams, and the Javanese. Among the first the dominant religion was Śaivism until the rise of the Theravāda that accompanied the decline of Angkor, and Tantric Buddhism, even when it enjoyed short periods of prominence through exceptionally determined royal patronage, found itself bound, as I have shown elsewhere, to accommodate its rival.”

³³ *Ibidem*, p. 91.

³⁴ Vezi Sanderson, *The Śaiva Age*, p. 220.

care nu mai pot fi determinate prin cercetările actuale, deoarece ar implica posibilitatea accesării unor vestigii sau mărturii de natură socială, politică și chiar instituțională. Cu toate acestea au supraviețuit până în prezent dovezi ale acestei proeminențe precum și a vastei influențe religioase și culturale exercitate de acest curent filosofic. Alexis Sanderson care a studiat extensiv istoria Saivismului, propune câteva motive posibile care ar putea explica puternica influență exercitată de Shivaismul Cașmirian în perioada medievală timpurie, influența extinsă așa cum am arătat, pe întreg subcontinentul indian, cuprinzând și Cambogia de astăzi, Vietnamul, Laos și Bali. Un prim motiv al acestui succes și a arealului mare de răspândire ar fi, așadar, adaptarea practicilor sistemului Shivait prin includerea unei pleiade de practici dedicate claselor conducătoare, cu precădere monarhului. Acest corp de ritualuri și de teorii au fost dedicate conferirii de legitimitate, de „împuternicire” prin mandat divin, de extindere a puterii centralizate prin practici de natură magico-ritualică pentru clasele conducătoare ale vremii. Dar mai mult decât atât, prin practicile ritualice extinse Shivaismul s-a mulat pe necesitățile unei societăți în formare: sistemul monarhic fiind granular – existau în acel moment multiple dinastii locale, centre de putere regională sau supraregională; proliferarea templelor cu patronaj regal sau al nobilimii regionale, dar care toate aveau un rol central în promovarea economiei rurale și în amplificarea influenței autorității centrale în zonele periferice; extinderea centrelor urbane, extinderea capacităților economice prin amplificarea bazei agrare ceea ce a condus la extinderea terenurilor arabile, a construirii de fântâni, sisteme de irigații etc., ceea ce a contribuit la creșterea gradată, dar continuă a populației.³⁵

---

³⁵ *Ibidem.*

Relația deosebit de strânsă dintre sistemul Shaiva și monarhie este atestată începând din secolul al VII-lea d. Hr. Prin numeroase inscripții și texte religioase care arată că maeștrii Shaiva brahmani aveau poziția de preceptor regal³⁶ (*rajaguruh*) în numeroase noi regate răspândite atât în subcontinentul indian, cât și în Asia de Sud-Est. Ei exercitau în această capacitate și o funcție de legitimare și investire a puterii monarhice prin conferirea inițierii Shaiva (*sivamandaladiksa*). Deși această inițiere implica în mod normal o serie de obligații și îndatoriri ritualice care trebuiau realizate pe parcursul întregii zile, Shivaismul s-a adaptat și a scutit monarhii de îndeplinirea tuturor acestor îndatoriri ritualice subsecvente inițierii întrucât aceștia exercitau pe parcursul zilei obligațiile incumbate de funcția pe care o dețineau. Astfel încât monarhului nu i s-a mai solicitat să exercite decât obligațiile minime ale unui adept neinițiat, care în acest caz implicau susținerea religiei și a instituțiilor acesteia atât din punct de vedere material, cât și prin prezența la anumite ceremonii dedicate publicului larg. În conformitate cu aceste surse inițierea monarhului era însoțită de o altă ceremonie de investitură brahmanică a regelui (*rajabhisekah*), dar modificată conform tradiției Shaiva, care era conferită atât regelui, cât și principalei sale consoarte precum și moștenitorului presumptiv (*yuvarajabhisekah*).

Această ceremonie de investitură a fost adăugată investiturilor recunoscute deja de corpul principal al tradiției Shaiva respectiv al ceremoniei prin care un Guru sau Maestru al tradiției Shaiva împuternicește un adept să devină un Sadhaka (*sadhakabhisekah*), un specialist în ritualurile Mantra-ice pentru dobândirea de efecte/rezultate supranaturale (*siddhih*) și s-au alăturat și ceremoniei prin care un maestru își desemna

---

³⁶ Sanderson, cap. „Shaivism and Monarchy”, în *The Śaiva Age*.

succesorul (*acaryabhisekah*) transmițându-i investitura și însărcinările specifice. Prin această adăugire monarhul devine un al treilea tip de inițiat Shaiva, care era diferit de Sadhaka și de Guru nu prin caracterul inițierii în sine, ci prin ceremonia de investitură care îi urmează.³⁷ Atât rolul de Sadhaka, cât și, mai ales, cel de maestru sau Guru, erau dedicate exclusiv îndeplinirii funcțiilor din cadrul sistemului Shaiva, în timp ce regele era investit să își asume rolul de „conducător al (sistemului de ordine socială brahmanică) castelor și claselor și al disciplinelor religioase” (*varnasramaguruh*)³⁸ care de altfel este chiar rolul pe care monarhul îl are atribuit prin tradiția brahmanică. Singura adăugire, semnificativă putem spune, este aceea că, prin primirea consacrării în cadrul tradiției Shaiva, monarhul devenea atât susținătorul ordinii sociale de tip brahmanic, ci și, mai ales, întreaga sa activitate va fi în conformitate cu tradițiile spirituale ale Shivaismului, cu necesitățile doctrinare și morale, astfel încât să fie

³⁷ Vezi Sanderson, *The Śaiva Age*, p. 222.

³⁸ *Manusmṛti* 7.35cd: *varṇa nā nā mā s̄ rama nā m̄cara ja ṅ srsto 'bhirakṣita'* 'The king has been created as the guardian of the castes and disciplines'; *Bṛhaspatismṛti* 1.9ab: *tasma ḍ varṇ.a s̄ rama n.a m̄. tu neta śau nirmitah. pura* 'he was created of old as the leader of the castes and disciplines'; *Visnusmṛti* 3.1–3: citat de Sanderson. *athara jadharmā h.. praja p̄aripa lanam|varṇ.a s̄ rama n.a m̄. svesvedharmevyavastha p̄anam* 'Next the duties of the king: protection of his subjects [and] ensuring that the castes and [followers of the] disciplines keep to their respective duties'; *Vis. n. udharmottara* 2.65.55: *varṇ. a s̄ ramavyavastha tu tatha ka rya vis'es.atah. | svadharmapracyuta n ra ja ṅ sva- dharme viniyojayet* 'And his special duty is to establish the castes and disciplines. The king must force those who have fallen away from their duties [as members and followers of these] to practice them'. The characterization of the king in accordance with these injunctions as the Guru of the castes and disciplines (*varṇ. a s̄ ramaguruh.*) is a commonplace in our period.

asigurate stabilitatea și armonia regatului. Ceea ce tradiția Shaiva subliniază este tocmai necesitatea observării de către monarh, cu strictete, a preceptelor de natură spirituală specifice doctrinei, orice abdicare de la acestea aducând după sine o reflectare în buna ordine și armonia socială a întregului regat. Prin aceasta se subliniază rolul monarhului ca punte de legătură dintre planurile superioare ale manifestării și lumea fizică. Orice acțiuni prin care acesta ar desconsidera preceptele spirituale se repercutează în structurile sociale ce îi sunt subordonate, contrariul fiind cu atât mai important: un rege ancorat în spiritualitate aduce pace și prosperitate întregului regat. Un aspect interesant al ceremoniilor de investitură shivaite îl constituie purificarea și binecuvântarea întregii suite a regelui prin stropirea acesteia cu apă sfințită (prin imprimarea supra acestei ape a unei structuri mantrice) „*pentru a îndepărta toate obstacolele și a asigura victoria în bătălii*”.³⁹ Iată un aspect interesant care poate genera reflexii asupra similitudinilor cu tradiția creștină de binecuvântare a apei.

Există vestigii istorice ale acestor practici, Sanderson aduce în discuție o inscripție din al cincilea an al domniei lui Cola Rajadhiraja II (a cărei posibilă domnie este între anii 1163-1179 sau 1166-1182) din templul Tiruvalisvara din Arppakam lângă Kancipuram ne spune că atunci când o armată din Sri Lanka

---

³⁹ *Kiran, a.f.52v (27.23c–25b):* prokto 'yamabhiseka<h.> sya <d> vijayaṛtham. nr.pasya ca | 27.24 saubhaḡyajananam. mukhyam. grahap ṛd.a ṇivartakam | sarva- sampat*pradam. s' r ṛdam. (corr.: prada ṛ s r ṛda ṛCod.) yas'ok ṛtivārdhanam || 27.25 s' a ṇtipus. tikarah. proktaḥ. seko 'yam. vighnana ṣ'akah. 'This consecration that I have taught may also be performed to ensure a king's victory. It is the principal means of bringing about good fortune. It removes oppression by possessing spirits. It bestows all success and wealth. It augments [the king's] fame and reputation. I have also taught it as the means of warding off ills, restoring vitality, and eliminating obstacles';